

Ангел Ангелов

Magistro cum gratulatione

Целта на статията е да изяви основна тенденция в трудовете на проф. Богдан Богданов — движение и преход от интерпретация на антични и съвременни литературни творби, от история и историческа поетика на литературата към културология и теоретична история на културата, а в последно време — и към историческа антропология.

Много неща ще бъдат изоставени в тази статия — социалният контекст, идейните влияния, характеровата нагласа, обозримата общностна среда. Ще бъде взето предвид само написаното, затова ще започна с първата голяма публикация, пропускайки преводите на Плутарх и Теофраст и студиите към тях — книгата „От Омир до Еврипид“. Книгата предлага идея за литературния развой от Омир до Еврипид, обсъждат се историческото формиране на старогръцката литература и преходът от архаиката към класиката. Като проблематизира наличната хронология и конструира вътре в нея определен развой, авторът обсъжда, макар и не в открит вид, идея за литературна история. Другата основна идея на книгата е необходимостта от историческа конкретност при тълкуването на произведенията.

„От Омир до Еврипид“ само привидно следва сведения до училищна програма възглед да се изучават големите имена, утвърдените като извънвременни образци на една литература, които поради своята недосегаемост от историческите промени са и класици, и поради всичко това са достойни да наставляват в добродетелност и художественост всяко подрастващо поколение. Б. Богданов се справя с този митичен идеал по един прост начин — като го историзира. Като подход историчността е ценност за цялото хуманитарно образование, в случая за образованието по история на европейската литература. Но преди да се въведе в образованието, историчността трябва да е възглед, способен да създава научни истории. Затова възраженията на Б. Богданов са най-напред срещу възгледа за вечни образци в историята на литературата и едва след това — срещу прилагането му като образователна практика.

Емблемният пример, разбира се, е сцената между Хектор и Андромаха от шеста песен на „Илиада“. Чрез историческата кон-

кретност на тълкуването е открит смисъл, разколебаващ възторга от „вечната красота“ на любовта в семейството¹. Подходът на литератора може да се опре на „превърналата се в познавателен ориентир бивша емоция“², но не може дори и за нуждите на общото образование да се изчерпи с нея. Налагането на свои, отговарящи на възгледа му за литература и образованост идеи, е принципен жест в поведението на Б. Богданов. Това личи в подновяваните през годините опити за реформа на образователните структури, в участието му в учебника по литература за IX клас, в начина му на преподаване в Университета. Идеята за образователна ефикасност на книгата „От Омир до Еврипид“ не е резултат от почтително съобразяване на младия автор с профила на издателството („Народна просвета“); тя е привлекателна за него и днес³. Извън авторската интенция да се конструира определен развой и да се разположат произведенията в историчността му, вече в първата книга на Богданов откриваме и онова трудно определимо, несводимо към знания, методология и идеи човешко разбиране на литературата, чието своеобразие екзистенциализира научната задача и прави тази младежка творба така привлекателна. В същата степен това важи и за „Омировият епос“.

Следващата голяма работа — дисертацията⁴ на Б. Богданов „Двучастните трагедии на Еврипид и въпросът за описанието на мирогледната проблематика на атическата трагедия“ (1974—1975) е задълбочаване на анализа на текста, косвено в идеята за литературно произведение и същевременно в своеобразието на светогледното художествено реагиране през класическата епоха; строежът на трагедията е и конципиране на свят, двете страни са неотделими, подходът на тълкувателя трябва да открие двойствеността на единството. Дисертацията подема линията на една социологично разбирана поетика, която търси съотношенията между литературните форми, организиращите ги външни идеи и динамиката на културния контекст. Тази линия е развита в „Литературата на елинизма“, в „Мит и литература“, в доклади на конференции, в предговора към трактата на Лонгин „За възвишеното“.

Веднага след дисертацията за Еврипид следва връщане към Омир — „Омировият епос“ (1976), отново в издателство „Народна просвета“ и отново е ясна образователната идея, с което ът една гледна точка е изчерпан периодът между края на геометричната и края на

¹ Моят ученически опит е тъкмо за такова „вечно“ тълкуване. Надявам се че сцената отдавна не се тълкува така.

² В предговора към сборника „Традиция. Литература. Действителност“ (1984).

³ Вж. предговорите към „Мит и литература“, към „История на старогръцката култура“.

⁴ Навярно мнозина помнят четиричасовото събитие, в което се превърна нейната защита.

класическата епоха. Във връзка с това мимоходом отбелязвам една характерна за Богданов черта — стремеж да се завърши предначертанието на започнатото; след време завършеното може да се подеме отново, но се поставя в нова перспектива, за да се завърши пак, но като друго.

Епосът е разгледаан като строеж — композиция, образи, език, поетическа техника, представени са накратко средите на изпълнението му. Двете страни — строеж и функция — са изравнени по значимост в „Мит и литература“, докато в „Омировият епос“ вниманието е предимно към епическата форма. Но тъй като епическата форма е резултат от дълъг развой, свързан с общностите, в които епосът бива изпълняван и които се нуждаят от едни или други негови обемни въздействия, то подходът, който проследява възникването на формата и вътрешните ѝ трансформации, се разширява, за да обхване и социологичното единство на среда и епическа форма. Б. Богданов е направил и една кратка типология на епоса, анализирал е също вътрешната трансформация, сходството-промяна между „Илиада“ и „Одисея“, проследил е рецепцията на двете поеми в античността, средновековието и новото време. Написана с бързо темпо, разделена на къси, динамични подглави, тази малка книга съсредоточава повече проблеми, отколкото позволява обемът ѝ, и се чете като художествена творба.

Вниманието към конкретността на идеен контекст и социална среда, историчността като възглед при анализа на литературните произведения го отдалечават от подходите на затворения прочит и от структуралистките позиции, въодушевяващи и модни у нас през 70-те години. Към текстовите подходи, самите те вече преобразени в текстова културология, Б. Богданов ще се приближи по друг път в средата на 80-те години, изследвайки съотношението между литература, речеви актове, текст, дискурс и литературно произведение. Но по времето, за което говорим, несъгласията му с тях идват от търсенето на затворени текстови структури, от неисторичните рационални конструкции⁵. С „Омировият епос“ завършва един период⁶ — най-литературоведският; следващият има за свои основни теми историята на старогръцката литература и принципите на написването ѝ, съотношението мит и литература, античния роман; творбите му от този период (1975—1976, 1984—1985 г.) са в посоката на едно културологично литературознание, а подходът към литературата, историята и мита е жанров и типологичен.

⁵ Вж. особено статията „Трагедията, поетиката на Аристотел и някои съвременни проблеми“ (1974), а също в „Мит и литература“: „Не може да убегне от погледа, че Аристотел конструира общата сюжетика или, както мисли той, сюжетиката на атическата трагедия, по „лотмановски“ (с. 259).

⁶ Един кратък интерес по същото време към византийската литература остава без значими последствия.

Започналото (1975) занимание с романа продължава поетико-социологичната линия и същевременно подготвя голямата тема за историята на литературата, защото чрез романа се навлиза в проблематиката на елинизма. Открива се примамливо-страшният хоризонт на възможността да се напише историята на една литература, с развитие от петнадесет века. В две кратки статии от 1976 г. е събрана проблематиката на следващите години. В „Естетиката на А. Ф. Лосев и проблемите на литературната история“ Богданов обсъжда идеята за история чрез една авторитетна концепция; въпросът е, приложими ли са естетическите и философските идеи на Лосев към бъдещата история на старогръцката литература. Тук идеята да се напише такава история е заявена открито за пръв път, но въпреки високото им ценене идеите на Лосев остават с едно изключение — за мита — без въздействие върху Богданов, не ги забелязваме в текстовете му. Твърде тежки, неманеврени са конструкциите в „История античной эстетики“, за да се прилагат ефикасно, каквото е намерението на Богданов. Статията, която действително представя идея за литературна история, е „Митът в литературния процес на античността“. Идеята за процесното съотношение между мит и литература се разгръща години по-късно в книгата „Мит и литература“ (1985), която е и типологична история на старогръцката литература до епохата на елинизма. Някои основни положения — преобразуването на мита в литература, въздействието им върху социалната среда — са налице в статията. В книгата, разбира се, всичко е много по-сложно.

Но преди това е написана книгата „Литературата на елинизма“ (1979), в която възгледът за съотношението между литература и културен контекст е приложен върху материал, различен от предишните епохи. Книгата е на границата между културология и литературознание, още по-точно тя е книга по културологична поетика — в нея се изследват зависимостта и въздействието на поетичните форми от социалнопсихологичните промени на средата. Тази книга бил написал преди другите, твърди Б. Богданов по-късно, защото елинистическата епоха типологично била по-близка до съвременността, което го подкрепяло при тълкуването на материала. Това едва ли означава, че предишните му две книги не се броят. По-скоро той я е замислил като първата от монографиите, чиято крайна цел е трябвало да бъде историята на старогръцката литература. „Литературата на елинизма“ е изправила Богданов за пръв път пред цялата отговорност на замисленото начинание, та затова е и твърдението, че най-напред е написана книгата, при която е могъл да разчита на „типологичната“ подкрепа на съвременността. Книгата е история на елинистическата литература от гледната точка на жанра и на функционирането му в средата на културата. Съотношението между

жанра и функцията трябва да даде конкретно решение на основния за автора теоретичен проблем — какво се променя в историята на една литература и какво остава непроменено, кое е новото и кое е същото в сравнение с миналата и със следващата епоха. За да пишем история според Б. Богданов, трябва да открием минималната неисторичност на историята. Този проблем продължава да е валиден за него и досега. Едно възможно решение Богданов вижда в типологическия подход. Той го прилага в „Мит и литература“ и в „История на старогръцката култура“.

Междувременно темата за мита се подема от няколко статии за Орфей. От тях особено трябва да отделим „Литературният герой преди литературата“, чиято проблематика е свързана с „Мит и литература“, макар самата статия да не влиза в книгата. Все пак книгата едва ли щеше да разисква така евристично отношението между мита и литературата, както по-късно и отношението между фолклор и литература, ако не беше „антропологичният“ подем у нас през тези години. „Мит и литература“ е сложна книга; в това се е убедил всеки, който е успял да я прочете цялата, в същото са се убедили и тези, които не са успели. Една от причините за сложността е, че теорията се е изграждала и прилагала към материала едновременно с писането на книгата. Затова е и забравянето на някои теоретични положения по-късно при анализа на материала. Основният проблем, кое е произведението, включва съотношението между „литературен“ текст, жанр и празнична общност-среда. Отговорът е — художественото произведение е празнуващата общност; вътре в празника се обособява самостоятелността на бъдещата литература, но дори по-късно, когато устните текстове започват да се отделят от средата на празника, те пак се нуждаят или върху тях се налага нова, макар и по-специфична, едновременно външна и вътрешнолитературна среда — средата на жанра. За да конкретизира исторически отношението мит и литература, Б. Богданов е направил и едно много ценно теоретично различаване между първична и вторична митология. „Мит и литература“ е книга по историческа поетика, тя е и културологично изследване на художествеността на мисловните форми — литературни, исторически, философски — в Гърция до епохата на елинизма. Възгледът, че историята на старогръцката литература до елинизма поради нейното своеобразие е косвено и история на типове общности, в които се създават и функционира бъдещите литературни текстове, с голяма вероятност превръща литературната история в преден план на историята на културата, така че накрая трябва да се отговаря не само на въпросите, с които се е започнало — какво е мит и какво е литература, но поради разширяващата се посока на изследването — и на въпроса, какво е култура. Но тук това все още е перспектива и бъдеща задача. Напри-

мер в главата за „Илиада и „Одисея“ е изложена накратко историята на антична Гърция в перспективата на идеята за родина — обща за всички гръцки племена и държави или множествено отделна за всяка от тях; тази идея носи в себе си и различаването-оприличаването между своето и чуждото⁷. „Илиада“ е голямата художествена родина, която гърците не успяват реално да изградят; епосът разрешава напрежението между свое и чуждо, обединявайки враговете върху почти непостижимото в действителността равнище на човешкото изобщо — прекрасен анализ на срещата между Ахил и Приам. „Илиада“ е художественото осъществяване на незавършена, но реална историческа тенденция; това налага да се изследва отношението между епос и културна история, да се проследи освен поетическата форма на епоса и културната му функция.

Вниманието към съотношението литература — културен контекст се за пазва и в следващите работи; но се сменя гледната точка: тя став а изцяло културологична. „Мит и литература“ е изчерпала възможностите на, макар и само донякъде, обособеното от експанзиращата културология литературознание. Сменя се интересът и на научната общност, но това е и собствената посока на Богданов. В предговора към преводния сборник „Литература. Традиция. Действителност“ (1984) все още се говори за трудностите да се напише история на старогръцката литература и се търси „генералната особеност“ именно на литературата, но сборникът е подготвян едновременно с „Мит и литература“ и все още с идея за литературна история. На въпроса, дали Б. Богданов е изпълнил високото си намерение да напише история на старогръцката литература, трябва да се отговори, че намерението е изпълнено дори в повече, макар и малко встрани, от целта. Защото това „в повече“ е открило друга цел, по-сложна за постигане и включваща първата.

Почти по същото време (1986) излиза „Романът — античен и съвременен“. Теоретичната глава и частта за античния роман могат да се разглеждат като допълнение към „Литературата на елинизма“ поради съсредоточеното теоретично представяне на романа като жанр в античността. Б. Богданов се опира с необходимата промяна на възгледа на Бахтин за романа като незавършена сегашност, за да го определи от своя страна като доработване на действителността. Фрагментарната втора част оставя впечатлението, че книгата е написана повече заради вътрешно присъщия стремеж на автора към завършване, отколкото с цялостно организираща материална идея.

Преходът към открита културология е отчетлив в статията „Фолклор и литература“ (1985); в годините след това Б. Богданов размиш-

⁷ В плана на съвременността Богданов разглежда този проблем в „Хомо Балканикус“ и в рецензията си за „Митът за Одисей“ от Т. Жечев.

лява в откритата от тази статия перспектива. В нея е направена типология на традиционното и на съвременното общество, характеризирани чрез прякото и косвеното общуване посредством художествен текст; особено ефикасни и маневрени са разграниченията между общество и общност, между първичен и вторичен фолклор. Започналата веднага след това тема за четенето развива в културологичен план новата идея за типовете комуникация чрез художествен текст; чрез нея Богданов се приближава до културологично променените семиоструктурални подходи от 70-те години. Идеята за история се обвързва с идеята за историческите типове общуване. Колкото и културно-социологична да е станала гледната точка на Б. Богданов, средоточието на изследванията му остава художествеността — историческото разнообразие на типове художественост. Системното изложение на идеята, постигнато след „доработване“, е студията „Литература, художествен текст и произведение“ (1990).

Представителният труд за последния, културологичен период е „История на старогръцката култура“ (1989). В нея са обединени много предишни работи и предишни твърдения на автора, сега системно свързани. „История на културата“ е замислена като академичен труд: това личи в композицията и в изказа. Неакадемичното в нея са липсата на втвърденост, вътрешната динамика на изложението, в което постоянно се доопределят понятията история и култура — и помежду си, и чрез други понятия. Така културата е определяна в книгата открито — чрез допълване и коригиране на предишни твърдения, и скрито — чрез подбора и подхода към материала. Единствено непривлекателни остават няколко марксистки концепции, които гносеологично не допринасят нищо в повече. Извън тях разгръщането на книгата е голямото определение на това, що е култура, поради което отделянето на едно или друго определение от неговата споеност с останалите би отслабило евристичността му. Самата идея за теоретична история независимо от материала, който ѝ придава жизненост и конкретност, е перспективно-привлекателна с трудността си. Тя обединява методологично двете страни — типологията и историята, търсената години от Богданов обща характеристика на старогръцката култура, неизменното в развоя, „коэффициентът неистория в историята“. Гледана типологично, старогръцката култура е „опит за преодоляването на малката органична общност, а исторически двата основни етапа са: първият — на по-непосредствено общуване в обгледимата органична среда, и вторият — на опит за опосредствувано общуване в широк свят“.

Типологията трябва да преодолее позитивистката опасност да се приема хронологията за история и да се описва простото следване на фактите във времето. Неясни в такова описание остават понятията история и факт. Фактът получава стойност едва включен в една

херменевтична перспектива, чрез която се създава възможна историчност и бива открита историята. Типологията отделя универсалното в историческото разнообразие, за да не се забравя, че една култура, колкото и своеобразна да е, е и човешка култура изобщо. Така типологията е, от една страна, отказ от убедеността, че съществува естествен исторически развой, а от друга — път към систематична историография.

В последните кратки работи, писани от Богданов през лятото на 90-а година, се подема новата линия на историческата антропология, при която темата за комуникацията остава, но художествеността престава да е средоточие на изследването. Сега вниманието се е преместило към възможните типове комуникация и общностни взаимоотношения — и двете така труднопостижими у нас. Да се надяваме, че както идеята за празника като особена пространствено-времева подредба се появи у Богданов в нетърпимо всекидневния квартал около централната софийска гара, така и тук идеята за общностите и общуването ще ни утеши и ще поправи лошата реалност на разпадащи се общности и на несбъднато общуване.

Това звучи като заключение: статията бездруго може да завърши тук, но заради изчерпателността трябва да се споменат още няколко неща — на първо място преводите. На Б. Богданов се дължи организирането на голяма част от античните преводи — от латински и старогръцки — у нас. Замислената от него в края на 70-те години преводна програма беше, общо взето, осъществена, най-вече в специализираната библиотека за антична литература „Хермес“. На второ място — собствените му преводи. Ранните — на Теофраст, Плутарх и старогръцкия роман — разтварят към елинизма класическото пространство от V—IV в. Огромното дело обаче, в което той участва, са преводите на Платон; и по-силни думи от „огромно“ ще са на място, за да се характеризира стойността на тези преводи, защото допустимо е да мислим, че да се философствува в Европа, ще рече — да се платонизира. Още един твърде личен превод заслужава отбелязване — „Към себе си“ от Марк Аврелий.

Б. Богданов е класически филолог по специалност. Класическата филология, вътрешно исторически ориентирана дисциплина, поражда своеобразна нагласа към забавена историчност (дори само чрез практическото овладяване на бавно променящото се траене на гръцки и латински в пределите на античността). Централната идея за история в делото на Б. Богданов е свързана със специалността му, чиито граници той разширява, въвличайки в нея една, макар и срещана, но оставаща маргинално външна за устойчивата ѝ традиция, теоретична и културологична нагласа към историята. Така той необходимо се противопоставя на централна, но втвърдена, имитативно-исторична нагласа в класическата филология. Изпъл-

нението и качеството на теоретично-историческата идея на Б. Богданов се дължат, разбира се, на личността, която тук само чувствуваме, без да тълкуваме. Класическата филология представя образцово напрежението вътре във филологията изобщо: в едната посока през текста бива тълкуван светът и филологията се превръща в херменевтика, която цени традицията, наследеното, класическите езици и способността да се превежда от тях; в другата посока класическата филология, стимулираща вдълбочаването в изследването на езиковите особености (особено при частично запазени паметници) на същите класически езици, загубва света. Свърздробене на текста и свързглобализиране чрез текста са крайностите на напрежението. Въпросът е в степента на осъзнатост, затова заедно с избраната херменевтична посока, сближаваща филология и философия, Б. Богданов ценя без преувеличение стойността и на минуциозната акрибия, без която преводимостта на смисли и човешки реакции също не би била възможна.

Описаната тенденция — преход към теоретична културология и история на културата — е обща, Б. Богданов участва в нея, създава я, открива общата чрез личностното своеобразие на своята тенденция. Същественото затруднение при прехода е било изработването на терминологичен език, чрез който да се анализира сложната цялост на културата. Усилието да се овладее, но и сякаш да се създаде една действителност, е особено забележимо в „Мит и литература“. „Мит и литература“ е езиково най-трудна за усояване, но и в останалите творби на Богданов читателят трябва да се справя с плътността на изказа и да овладява смисъла с усилие, понякога както се овладява симисълът в чужд език; освен сложността на задачата и на материала, на насоченото навън усилие езикът е отпечатал и несъмнена личностна сложност, така че ако читателят усвои пластове на този език, той бива несъмнено възнаграден, в смисъл, че в края на книгата той освен дето има чувството, че я е разбрал, в-изнемога има и чувството, че я е писал.

Но и извън допускането за личностна сложност езикът на Богданов удостоверява сложността на една мисъл, виждаща във всяко нещо едновременно самото нещо, образа и сянката му. Така нещото поради вътрешната си динамика може да има две противоположни функции, допълнително да бъде динамизирано от средата или да склерозира чрез нея. Принципната му динамичност прави възможно свързването му с друго и преобразуването на двете в нещо трето, в което динамиката на свързванията е усложнена и целостта е трудно наблюдаема, а третото от своя страна. . . и така без умора до безкрай. Но понеже аз започвам малко да се обърквам и за да не изглежда, че не съм разбрал нищо от мисленето на юбиляра, ще дам едно примерче. „Болестта, казва ни Богданов, освен че е

болест, може да е и здраве, както и обратното, а глупостта може да е по-смислена и по-въздействена от ума, който пък може да е глупав; освен това глупостта трябва да се уважава, дори и само защото е чужда, и особено ако е епохална, то епохалното в нея е изключително ценно, тя е глупост с ранг, какъвто умът може и да постигне. Обобщено казано, нещо крайно отрицателно може да въздействува напълно положително, защото вътрешно е динамично и диалектично, т. е. не е крайно отрицателно.“ Тази функционална диалектика поражда основната за Б. Богданов идея, че човекът е принципно неидентичен на себе си, което прави възможно свързването му с друг човек и съществуването му в общност и поражда необходимостта да конструира своя идеална личност и идеална общност.

Поради всичко това у Богданов почти не се откриват завършени, крайни твърдения, които да не могат да се преобразуват в други, и пак поради това често новите статии обединяват с промяна и ново качество предишните. Видяно като цяло, творчеството на Б. Богданов е заплитане, после разплитане на нишки и ново заплитане, завършване на едни форми и преобразуването им в нови. Общата характеристика е — нефинална дефинитивност на твърденията, на възгледа за света, на самото мислене. Научните творби, преводите, преподавателската работа и социалната дейност — всичко се събира, единно през разнообразието, вътрешно свързано — чрез дисциплината, неотменно полагаща да се устои на жизненото, така естествено разпиляване. Чрез написаното и направеното съдя за енергетичността на една вътрешна действителност-творба, откривана и усвоявана с годините като своя и не по-малко като чужда.

Привършвайки статията, ученикът забелязва, че всъщност е пораснал и че от заглавието е останала само втората част, но тя остава изцяло; остава високата признателност за годините на учение, за изпитанието, на което повече от десетилетие е трябвало да устоявам.

И така, нека завърша — на Богдан Богданов с висока признателност!